

יהושע גלבוץ : הפשרה וגלגוליה

המפלגתיות בספרות הסובייטית

בתופעות ספרותיות סובייטיות — כבתופעות מתחומי־חיים אחרים — מן הראוי להתבונן בעיניו של אדם סובייטי. והנה, משכיל סובייטי ממוצע בן־ימינו יראה חידוש מהפכני ממש בגילוי ספרותי מסוים שהוא דבר של מה־בכך ב"מערב". המשכיל הסובייטי הממוצע לא יבחן אותו גילוי לפי האופנות המהלכות בעולם, לפי זרמים אוואנגארדיים או אקספרימנטאליים מחוץ לגבולות ארצו. בהערכת "ספרות־מחאה", המעוזה לחשוף נגעי מציאות ולהקיע עיוותי־דין, אין האדם הסובייטי ההוגה נוטה — אף אינו מסוגל — לדון על־פי יצירותיהם של "נון־קונפורמיסטים" או "זועמים" בארצות שונות, אלא רק לפי מה שהיה רגיל למצוא בספרות הסובייטית מתמול־שלושום.

אמות־מידה סובייטיות־פנימיות ננסה גם אנו לנקוט, בבואנו לדון בגילויים אחדים של הספרות הסובייטית מאז מות סטאלין. מה הפשרה בה ומה עומד בקפאוננו — או הוחזר לקפאוננו? מה נתרכך, ומה עומד בנוקשותו? היכן הותרה הרצועה, והיכן חזרה ונתהדקה? מה מידת הליבראליזציה בעולם־היצירה הסובייטי ומה גבולותיה? לשאלות אלו נתאמץ למצוא תשובה מנקודת־ראותו של האיש היוצר והמשכיל בברית־המועצות.

המפלגתיות — עולם ומלואו

העקרון המנחה והקובע בעולם־הרוח הסובייטי, עקרון מקודש ביותר, שאין לערער עליו ואין אפילו להרהר אחריו — הוא עקרון ה"מפלגתיות". למונח זה, שהוא תרגום מלולי מ"פארטיינאסט" (партийность; באנגלית נהגים לתרגם מונח זה כ־party-mindedness), יש בעברית — בהתייחסו ליצירה ספרותית־אמנותית — צליל מלאכותי וצורם, אך בז'רגון הסובייטי הוא שגור ומקובל וכמו אין טבעי ממנו. הנוסח החוזר עשרות פעמים ביום — בכל דיון ספרותי, בכתב ובעל־פה, בהערכת סופרים וספרים, בבקורת ובמחקר, בבתי־אולפן ובאסיפות, בכל כלי־הביטוי בשבעים לשון — משנן להמונים כי ה"מפלגתיות" היא יסוד־היסודות, עיקר־העיקרים של הספרות והאמנות.

ה"מפלגתיות" מלווה את הספרות הסובייטית מראשיתה. בלשון־ההסברה הסטירי־אוטיפית־כמעט נהוג לומר: בכל שלבי הבנייה הסוציאליסטית קבעה המפלגה, קבע הוועד־המרכזי שלה, בבהירות את תפקידי הספרות והאמנות; המפלגה עקבה בדאגה ובעירנות אחר התפתחותן והדריכה את היוצרים בהתאם לרעיונות המארקסיזם־

לניניזם; בהדרכת המפלגה ובהנהגתה הגיעו היוצרים הסובייטיים להשגיהם הגדולים והם אסירי-תודה לה על ההדרכה הנכונה והעזרה הנדיבה. אלא שה"מפלגתיות" איננה רק ביטוי לקשר-גומלים בין המפלגה הקומוניסטית ליוצרים. היא משמשת נקודת-מוצא למערכת השקפות ומושגים, החופפים את כל הגילויים של חייה-רוח בעולם הקומוניסטי. מעקרון ה"מפלגתיות" מסתעפות העמדות והמסקנות לגבי כל הבעיות הספרותיות והאמנותיות הנדונות בברית-המועצות. עקרון זה הוא קנה-המידה לקביעת גדולתם וחשיבותם של סופרים סובייטיים ושל יוצרים-מבחוץ. ה"מפלגתיות" משמשת עתה הדגל של המלחמה ב"רביזיוניזם". בשמה נטוש המאבק נגד גילויי ניהיליזם ודקאדאנס. היא החומה הרוחנית בצורה נגד האימפריאליזם-מבחוץ, המבקש לפרק את הפרולטאריזם המהפכני מנשקו, והיא המחסום בפני "רצידיבים" של לאומנות-מבפנים. לאורה של ה"מפלגתיות" מונחים ומתנהלים הדיונים הספרותיים הקונקרטיים בדבר תפקידו של הסופר, הנושא בן-זמננו, הסיפור ההיסטורי, יסוד הקונפליקט בעלילה, הגיבור החיובי, חובת הבקורת, כתבי-העת למיניהם, משמרות ודורות בספרות, מבנהו של שיר, ספרות-ילדים וכל מה שאפשר להעלות על הדעת. ה"מפלגתיות" חובקת עולם ומלואו. אף-על-פי שמעיקרה נועדה לשמש צרכים אידיאיים-חברתיים ופוליטיים-חינוכיים, משתמעות ממנה תפיסות אסתטיות-צורניות ומסקנות לגבי דרכי עיצוב ספרותי, טכניקת-כתיבה וכו'.

מרוב הדגשת ה"מפלגתיות", המחייבת את כל גילויי האמנות, עלול המעיין בפרסומים הסובייטיים הספרותיים לקבל את הרושם כי עולם-היצירה הסובייטי בימינו אינו נבדל הרבה מזה שקדם למותו של סטאלין; שהספרות הסובייטית כמעט ויתרה על חתירתה לשיחרור מהתערבות-מבחוץ, מפפייה תימאטית, מתכתיב-מגבוה, מהחובה ליצור לפי הוראות והזמנות סוציאליות — אותה חתירה שנסתמנה (תוך כדי נסיגות קלות) בשנים 6—1953.

אבל רושם זה הוא שטחי, ואף כי אין כבר זכר גלוי וקולני לרעיון של אוטונומיה בתחום היצירה; אף כי גם גדולי ה"מתמרדים" שרים כבר שירי-הלל ל"מפלגתיות" — אין לומר כי מבחינת חירות היצירה וההבעה חזרה הספרות הסובייטית לתנאים בהם היתה נתונה משנות-השלושים המאוחרות ועד 1953.

לנין — אבי ה"מפלגתיות"

אחד הסימנים האפייניים לשינון ה"מפלגתיות" בימים אלה הוא שתבונתו, חשיבותו וקדושתו של עקרון זה מסתמכות בעיקר על לנין. אמנם, למבט ראשון אפשר לראות בכך רק אישור לביטול פולחן-סטאלין ולמגמה "להשחיל" את תקופת כרושצ'וב, במישרים, בימיו של לנין הגדול. אך עיון נוסף יגלה כי לעובדה זו יש משמעות רחבה וממשית יותר.

ההזכחת החוזרות כי אבי ה"מפלגתיות" היה לנין עצמו, לא די שהן מעניקות

יתר תוקף אידיאי ומוסרי לעקרון זה; מכאן מסתברות גם מסקנות מעשיות חשובות לגבי דרכי הפעלתו. אמנם, הצמדתה של ה"מפלגתיות" ללנין פירושה זכותה בלתי-מעורערת של המפלגה הקומוניסטית לכוון את החיים הספרותיים, להדריך את היוצרים, אך פירושה גם הכוונה והדרכה מתוך הבנה וסבלנות, ביתר עדינות ומתינות. אף ה"מפלגתיות" הלנינית אינה מותירה אפשרות של אי-הסכמה לקו של המפלגה מצד הסופרים והאמנים, אך היא מאמינה באמצעים החינוכיים ואינה ששה לנופף במקל-חובלים כנגד היוצרים. אמנם, גם לפי ה"מפלגתיות" נוסח לנין אין להעלות על הדעת כפירה בזכותה של המפלגה לעצב את התהליכים הספרותיים, או איזה אי-ציות להוראותיה, אך מצד שני אין מוקיעים כל סטייה וטעות כבגידה.

אפייני הדבר שאפילו בסוף 1956 ובראשית 1957 — כלומר: מיד לאחר מאורעות פולין והונגריה, שנתנו את האות לאופנסיבה מוגברת נגד גילויי ה"רביזיוניזם" בחיי-הרוח הסובייטיים — אפילו אז, שעה שנקל היה להצביע על התוצאות החמורות של "יד רכה", הטעימה ההסברה הסובייטית-המפלגתית את ההכרח בצורה עדינה ואדיבה של פיקוח על הספרות והאמנות, בהתחשב באפיים המיוחד של תחומים אלה וברגישותם המיוחדת של הפעילים בהם. לאור מאורעות פולין והונגריה — וכן לאור הכפירה ה"רביזיוניסטית" בארצות קומוניסטיות אחרות — אמנם הוסבר לאן מוליכה החלשת העירנות הפוליטית בספרות, אולם גם הודגש הצורך להתהלך עם הסופרים והאמנים, כולל אף אלה המעורבים בתסיסות השונות, בדרכי-נועם בלבד. וכך נאמר בכתב-העת התיאורטי של המפלגה הקומוניסטית-הסובייטית "קומוניסט" מפברואר 1957 (מספר 3), במאמר "המפלגה ובעיות ההתפתחות של הספרות והאמנות הסובייטית":

"האידיאות הסוציאליסטיות הבורגניות אין לישבן הדדית. אי-אפשר להן להתקיים יחד בשלום. החלשת החזית האידיאית בצד שלנו תנוצל מיד ע"י היריב. משום כך אין המפלגה יכולה להישאר אדישה ושוות-נפש להתפתחות הספרות והאמנות, אינה יכולה שלא להפעיל עליהן את השפעתה האידיאית. אלא שכל ענין יש לו ספציפיקה משלו, ביוחד ענין מורכב ודק כליכך כספרות ואמנות. לכן גם צורות ההנהגה, הנקוטות כאן ע"י המפלגה, מעובדות מתוך התחשבות בספציפיקה זו. לנין הגדול עיבד גם בשטח ההדרכה של האמנות עקרונות-יסוד העומדים בתקפם עד היום הזה. ולאדמיר איליץ' [לנין] הביא בחשבון את כל הדיאלקטיקה המורכבת של הבעיה. מצד אחד הוכיח כי בתחום הספרות לא תיתכן השוואה מכאנית, יישור, שלטון הרוב במיעוט; כי כאן יש הכרח להבטיח מרחב ליזמה פרטית, לנטיות אינדיבידואליות, לצורה ולתוכן. כל אמן, הדגיש לנין, כל הרואה עצמו אמן, זכאי ליצור דרך חירות, בהתאם לאידיאל שלו, בלא להיות תלוי בשום דבר. מצד אחר הורה לנין בפירוש כי הספרות והאמנות

אינן ענין פרטי של אמנים בודדים כי אם חלק חשוב בעבודה המפלגתית; כי הקומוניסטים, אינם צריכים לעמוד בחיבוקידיים ולהניח לכאוס להתפתח באשר יחפץ, (אלא) צריכים לכוון תהליך זה בתכניתיות מלאה ולעצב את תוצאותיהם."

המובאה הארוכה הזאת — ומשפטים דומים מצויים לאלפים בחומרי ההסברה הספרותי הסובייטי — מוכיחה, שההסתמכות על לנין אינה רק ענין של שיגרת הערצה לאבי המשטר הסובייטי ומיסד המדינה הסוציאליסטית הראשונה. יש בה משום עדות לחיפושי ההשלמה והמזיגה בין הפיקוח המפלגתי המלא למידה מסוימת של חירות-יצירה. להבא ננסה להראות מה מעלים החיפושים האלה: האם נמצאה בממש איזו דרך להשלים בין הניגודים האלה, או שנמצאה רק נוסחה מילולית מפשרת-כביכול?

הערכת הקבוצות הספרותיות משנות העשרים

מאלפת ביותר, מבחינת חיפושי ההשלמה בין פיקוח לחירות, היא ההערכה לקבוצות הספרותיות משנות העשרים, המקובלת כיום על הבקורת הסובייטית. לאחר מות סטאלין, בשנות התסיסה הספרותית הגדולה, נשמעו קולות כי ספרות אמיתית, חפשית ונועזת היתה בברית-המועצות רק בשנות העשרים; ואכן, היה זה פרק-זמן משופע ב„רהאביליטציות" של סופרים מוחרמים שנשאר ב"חיים וסופרים ש„טוהרו" במיבצעי-החיסול השונים. בהתקפה הנגדית של המפלגה על גילויי הכפירה וה„רביזיוניזם" נסתמנו הרהורי חרטה על ה„רהאביליטציות": המפלגה, שחידשה את מלוא מרותה על עולם-היוצרים, חזרה וקבעה את חטאיהם הרעיוניים של רבים מאותם המוחרמים וה„מטוהרים". אלא שלא היתה חזרה אל הנוסח המקובל מימי סטאלין ביחס לחוטאים ולסוטים הללו. אמנם הודגש כי הבקורת הסובייטית בזמנו צדקה בדחותה את הקונצפציות האמנותיות הפסולות של הסופרים המוחרמים והקבוצות המחוסלות, אך עם זאת הוטעם פעמים הרבה, שאותם אנשים וקבוצות ביקשו בכנות וביושר לשמש את הספרות המהפכנית — לפי מיטב הבנתם, מצפונם ויכלתם. בימינו יודעת אפוא הבקורת הסובייטית להבחין בין הרצון ה„סובייקטיבי" הטוב של אותם מוחרמים ומחוסלים ובין התוצאות ה„אובייקטיביות" הרעות של דעותיהם ופעליהם; בין יושר-לבם האינדיבידואלי ובין הנזק הציבורי שגרמו שלא במתכוון.

לא די שהבקורת הסובייטית בימינו אינה להוטה להגדיש את תיאורי הסטיות של סופרים מהעבר, אלא שהיא אף מביעה את מורת-רוחה מן הלהט המופרז, שסופרים מהפכניים ופרולטאריים גילו בימים ההם כלפי סופרים בלתי-מפלגתיים והסנטיים, אשר לא התיצבו מיד, בלא שיוור, לשירות המהפכה והמפלגה. לעתים תכופות נשמעים כיום בעתונות הספרותית הסובייטית גינויים „רטרואקטיביים"

לדעות ולשיטות שהפיצה ונקטה קבוצת הסופרים של „ראפ” (התאחדות רוסית של סופרים פרולטאריים 1925—1932), אשר התייחסה בשלילה גמורה לכל מי שיצירתו אינה חדורה „אידיאולוגיה קומוניסטית במאה אחוה”. כ־25 שנים לאחר פיזורו של „ראפ” מוצאת הבקורת הסובייטית לנכון לחזור ולציין את הפסול שביחס אותם סופרים „פרולטאריים” אל ה„פופוטצ'יקים” („בני־לווייה”), כלומר אותם הסופרים הנאמנים למשטר הסובייטי, שעדיין נמנעו מקיום מצוות המפלגה בדרך יצירתם. ובעיקר מטעימה הבקורת הסובייטית הנוכחית את חוסר הטעם והנזק בהחדשות הכוללניות כלפי סופרים בלתי־מפלגתיים מאותם הימים, בנסיגות ההפחדה ובשימוש באמצעים אדמיניסטרטיביים ובירוקראטיים גסים. הנה מה נאמר באותו מאמר של „קומוניסט”, שממנו כבר ציטטנו, ביחס ל„ראפ”:

„אי־אפשר שלא להזכיר (גם זאת), איך בתקופת „ראפ” גידעה המפלגה את רצונם של אי־אלה אדמיניסטרטורים זרזים (בתוך הספרות) לנופף בצלה ולמחוץ את כל הסופרים שאינם רצויים להם. המפלגה ניהלה עבודה חינוכית סבלנית עם פלג הסופרים, שנקראו אז „פופוטצ'יקים”. עבודה זו הבשילה תוצאות נהדרות. רוב־רובם של הסופרים, שהיססו במידה זו או אחרת, או שבשנים הראשונות לאחר המהפכה עדיין לא תפסו את משמעות המאורעות וחשיבותם — נתיצבו באיתן לצד השלטון הסובייטי ונתנו כשרונותיהם לשירותו הנאמן של העם.”

פה ושם מצאנו גינויים חריפים יותר לאנשי „ראפ” ושיטותיהם. נאמר לא אחת כי אלה שהתימרו בזמנו ליצג באורח „מונופולי” את „קו המפלגה” נקטו אמצעים „שגבלו עם חוליגאניזם פוליטי מפורש”. והרי ברור שלא רק למען האמת ההיסטורית מספרים בשנות־החמישים המאוחרות לעתים תכופות כליכך על ימי ה„ראפ”. דומה כי הד למובאה האחרונה אנו מוצאים בדבריו של המשורר סמיון קירסא־נוב — שהוא דוקה אחד מאלה שספגו מנות גדושות של בקורת על סטיות ו„רביוניזם” — בישיבת־המליאה (ה„פלנום”) ה־4 של הנהלת איגוד־הסופרים־הסובייטיים (פברואר 1958):

„הודות לאותו שילוב של עקרונות וזהירות, יכלה המפלגה למשוך לצדה סופרים כאלקסיי טולסטוי, בלוק, בריוסוב, פרישוין, וייסאייב ועוד רבים. המפלגה חיסלה במועד הנכון את החלוקה הטפלה בין סופרים פרולטאריים ולא־פרולטאריים, איחדה את כולנו, פתחה אפשרויות ליצירה רבגונית ולחירות אמיתית של האינדיבידואליות היוצרת בהתאם לאינטרסים של העם...”

בשעה שאנו מציינים את הגינויים הנוכחים ל„ראפ” ואת משמעותם האקטואלית,

כדאי להוסיף שאותה קבוצת סופרים „פרולטאריים” היתה נגרעה לא רק בקשיחות אדמיניסטרטיבית-בירוקראטית כלפי כל בלתי-המהימנים מבחינה פוליטית אלא גם בתיכונן מופרז של היצירה הספרותית ובמגמות סטאנדארדיזאציה — הן בתימאטיקה הן בדרכי המבע והעיצוב. פרט זה חשוב למדי להבנת ה„מפלגתיות” של הימים האלה.

מנוסה לנין — לנוסה כרושצ'וב

טעות היא לחשוב, על יסוד האמור בזה, כי בשדה הספרות והאמנות מופיעה המפלגה בדמות אחות-רחמניה, הנהגת רפות וסלחנות מטבעה. ה„ניאר-מפלגתיות” חוזרת ומדגישה את חשיבות ה„טאקט” בהדרכה הרעיונית-פוליטית, את הצורך לטהר את העירנות האידיאלית מהיסטוריה, את ההכרח לשמור על נעימה חברית-ידידותית גם בבקורת חריפה ותקיפה. אך עם זאת אין ה„ניאר-מפלגתיות” נרתעת מלרמוז, לעתים, כי במצבים מסוימים אין להפריז בהתחשבות ב„ספציפיקה” המיוחדת של הספרות והאמנות. אמנם, כפי שכבר צוין, את ה„ספציפיקה” הזאת קבע לנין עצמו, אבל מפיו גם למדה המפלגה להבחין בין סופרים תועים, שבאורך-רוח אפשר להחזירם לדרך-הישר — לבין אויבים, שהם בבחינת „מקרים אבודים”. „אורח” בלתי-נדיר על דפי העתונות הסובייטית-ספרותית הוא לאחרונה אנאטולי לונאצ'ארסקי, מי שהיה הקומיסר-להשכלה הסובייטי הראשון. לעתים קרובות מוזכרות זכויותיו בקירוב האינטליגנציה הליברלית-ההססנית לרעיונות המהפכה והפרולטאריאן הלוחם. אבל אפייני הוא גם הציטוט התכוף של משפטים מסוימים מפרקי-זכרונותיו (שהופיעו באחרונה) על שיחותיו עם לנין בענייני ספרות ואמנות. כך אנו מוצאים למשל, שלנין אמר ללונאצ'ארסקי: „עלינו לדעת היכן מצויות מורסות, שאותן צריך לחתוך ולשרוף, והיכן מה שאפשר לרפא”.

ואפשר למתוח קו מן ה„מפלגתיות” נוסח-לנין עד ה„ניאר-מפלגתיות” מימי כרושצ'וב. עדות לכך אנו מוצאים בנאומו של כרושצ'וב בועידה האחרונה (השלישית) של הסופרים הסובייטיים (מוסקבה, 18—23 במאי 1959). השליט הסובייטי הנוכחי „שוחח” עם אנשי-העט ברוח טובה, בלבביות; בנעימה אינטימית, חברית ואבהית. ברוב עונה הטעים את יחס-הכבוד האישי שלו ושל המפלגה הקומוניסטית אל ציבור היוצרים, אף לא היסס להפגין מידה של „התבטלות” בפניהם. ושעה שנגע בסטיות ובמשגים של סופרים מסוימים, דחה בתוקף כל נוסח עוקצני ועצקני של בקורת. הוא מצא לנכון להזהיר מפני נטיות לנקמנות ולנטיר-איבה כלפי חוטאים ומתמרדים מאתמול. אבל כרושצ'וב לא הותיר ספק בכך כי מי שלא ייכנע לקו המפלגה לא ירוחם. כך נשתבצה באותה „שיחה” של כרושצ'וב „נקודת-המבט הקלאסית” של מאקסים גורקי, כי „אם האויב אינו נכנע — משמידים אותו”. המנהיג הסובייטי לא גילה שום נכונות לסבול סימנים של כפירה, אבל קרא לגלות נדיבות-לב כלפי מי ששב מדרכו הרעה:

„אם היריב נכנע במאבק אידיאי, אם הוא מודה שהוא מנוצח ומביע נכונות להתיצב על עמדות נכונות — אל תפנו לו עורף... הושיטו לו יד, שיוכל לעמוד בשורה, יחדיו לעבוד“.

כרושצ'וב הדגיש במפורש כי אין לסבול מה שהרשו לעצמם סופרים שונים ביצירותיהם לפני שנים־מספר: לחטט בליקויי החברה הסובייטית, לחשוף נגעים וצללים, להבליט מומים, והוא שיבח כל אותם סופרים, שיצאו למערכה נגד החטטנים הרביזיוניסטיים הללו. אלא שעתה, לדבריו, נגמרה המערכה (בנצחון גמור, כמוכן, של הקו המפלגתי הנכון) ויש, אפוא, צורך

„להקל על החברים האלה את המעבר מהשקפות מוטעות לעמדות עקרוניות נכונות. לא צריך להקניטם במלה רעה, להדגיש את טעויותיהם הקודמות. אין צורך להורות עליהם באצבע כל הזמן...“

אבל בנשימה אחת הוסיף כרושצ'וב:

„להזכיר זאת (כלומר: את הטעויות והחטאים — י. ג.) אין צורך, אבל גם לשכוח אין צורך. כמו שאומרים, בכל מקרה צריך, קשר לקשור, כדי להתבונן בו בשעת הכרח ולזכור כמה קשרים יש שם ולמי שייכים הקשרים האלה“.

לשון אחרת: ה„מפלגתיות“ בימינו אינה להוטה להזדקק לעקרבים, אך גם אין היא מתחייבת לנהוג בכל המקרים בכפפות־משי. וה„ספציפיקה“ של הספרות והאמנות איננה תריס נצחי בפני רמזי־איום כלפי מי שיעזו להתקומם נגד קו המפלגה.

בעיני סופרים ב„מערב“ יכולה גם „מפלגתיות“ כזאת להיראות כעול כבד והם יבטלו סימנים אלה של „ליברליזם“. אבל כאן אנו חייבים להזכיר שוב את הצורך לבחון את התופעות הספרותיות־האמנותיות שבברית־המועצות בעיניים סובייטיות. מה שיכול להיראות ב„מערב“ כ„אותה גברת בשינוי אדרת“ עשוי להביא הרוחה גדולה לאנשי־רוח בברית־המועצות. מה שנראה במקום אחד רק כתבדל־גוסס חסר־משמעות, הוא במקום אחר, לעתים, שאלה של חיים ומוות.

דרך־משל, הבקורת והמחקר הספרותיים־הסובייטיים בימים אלה מדגישים חוזר והרגש שמן הצד העקרוני לא נתישנו ההחלטות המפלגתיות המפורסמות בענייני ספרות ואמנות משנות 8—1946 — אותן החלטות הקשורות לבלי הפריד בשמו של ז'דאנוב, עד כדי טביעת המונח „ז'דאנוביזם“. ביסודן — שומעים אנו תכופות — „נשארות אותן ההחלטות־התעודות פרוגרמאטיות גם עכשיו“. כידוע, נאומי ז'דאנוב וההחלטות מאותן שנים נתנו את האות לא רק למערכה רעיונית נגד „קוסמופוליטיזם“ ו„סגידה למערב“ אלא גם לציד ממשי על „קוסמופוליטים“. לפיכך לא דבר ריק הוא, למשל, למלחין דמיטרי שוסטאקוביץ

אם מציינים עתה את חוסר־הטעם וחוסר־התועלת הן בהאשמות הכוללניות שהוטחו בזמנו כלפיו וכלפי חברי־לסתיה (ס. פרוקופייב, א. חאצ'אטוריאן, ו. שבאלין ואחרים) והן בנסיונות להגביל או להפסיק את ביצוע יצירותיהם.

סיוט ה„אנארכיה“

קשה להימנע מן הרושם כי ה„ניאר־מפלגתיות“, המנסה למזג תקיפות רעיונית חסרת־פשרות עם דרכי־נועם של הנהגה והשפעה, היא לעתים קרובות בבחינת הליכה על חבל מתוח. נראה כי הבקורת והמחקר הסובייטיים עצמם מרגישים שזמיגה זו אינה מסתברת בקלות — ולפיכך אינם חוסכים מאמצי־הסברה כדי להוכיח שבספרות ובאמנות הסובייטית חירות־יצירה ופיקוח מפלגתי דרים בכפיפה אחת מתוך שלום והרמוניה גמורה.

אבל מתוך ההוכחות הללו מתברר כי בכל הזמנים כמו עוררים על עקרון ה„מפלגתיות“, וה„רביוזניזם“ משנות־החמישים אינו, בעצם, חזיון מקורי. דומה שמן הדעות ה„אנארכיות“, שהופצו לא מכבר בכרית־המועצות, פולין, הונגריה, יוגוסלאביה ומקומות אחרים — נמתח קו ישר לא רק אל התיאוריות ה„קאפיטר אלנטיות“ שרווחו בברה״מ בשנות־העשרים אלא גם לאופורטוניזם נפסד, שמצא לו ביטוי בפי הוגי־דעות של הפרולטאריון הבינלאומי עוד הרבה שנים לפני המהפכה הבולשביט. כך מביאים אותנו מגיני ה„מפלגתיות“ עד לקארל קאוטסקי, שבחוברתו, „למחרת המהפכה הסוציאליט“ (שתרגמה, אגב, לרוסית ע״י לנין והופיעה בעריכתו בשנת 1902), ניסה „לבסס את חוסר־האפשרות וחוסר־הצורך בהנהגה כלשהי בתהליך ההתפתחות של האמנות“. קאוטסקי התנבא, כי מיד לאחר המהפכה ישתררו סדר מופתי ותכניתיות בייצור — ואנארכיה מלאה בתחום היצירה האמנותית. הוא אף טבע נוסחה למצב שיתהווה, לדעתו, „למחרת היום“: „קומוניזם בייצור וחמרי, אנארכיזם — באינטלקטואלי...“ מכאן ניתן להבין את תכליתה של ההפלגה הזאת אל העבר טרום־המהפכני. היא דרושה למגיני ה„מפלגתיות“ כדי להוכיח שהתחליף ההגייוני היחיד להנהגה פוליטית באמנות הוא אנארכיה; שסוף כל פריקת־עול של הדרכה מפלגתית הוא רק אנארכיה. ועצם המונח הזה הוא מן המחרידים והבוזיים ביותר בטרמינולוגיה הסובייטית...

למדים אנו, כי אותו סיוט של „חירות אנארכית“ צפוי היה מן ההטפות וההשקפות של זרמים ניהיליסטיים־פורמאליסטיים שונים בספרות הסובייטית משנות העשרים, לולא ידעה המפלגה לקדם פני הסכנות בעוד מועד. את חידקי האנארכיה אפשר היה למצוא, דרך־משל, ברעיונות של „האחים סראפיון“ (שביקשו להפריד את האמנות מן הבעיות והמאבקים החברתיים והיו נלהבים לאקספרמינטליזם). חידקי האנארכיה נמצאו בדעותיו של בוריס פילינאק, שקבע את ה„חוק“ כי אי־אפשר לכוון התפתחות כשרונות ספרותיים, כי לא תיתכן שום „רגולאציה“ בשדה האמנות.

הספרות והאמנות הסובייטית התגברה, כידוע, על „מחלות-הילדות” שלה וביערה מקרבה מגמות אפוליטיות-אנארכיסטיות. אלא שבעקבות הבקורת על „פולחן היחיד” של סטאלין, ובעידוד כוחות עוינים למשטר הסובייטי, נתעוררו המגמות המסוכנות הללו מחדש, והחזית המאוחדת של ה„רביזיוניזם” משנות-החמישים היא שהפכה עתה נושאת חיידקי האנארכיה.

חירות-יצירה — בורגנית וקומוניסטית

„אנארכיה” היא אמנם מונח איום בלקסיקון הסובייטי. אף-על-פי-כן נראה כי ההצבעה על התוצאה האנארכית, הצפויה מאי-התערבות המפלגה בתהליכים ספרותיים-אמנותיים, לא הספיקה להרתעת הרביזיוניסטים. מכל-מקום לא היה בה כדי לישב את הניגוד בין חירות-היצירה, שאליה ערגה האינטליגנציה בארצות הקומוניסטיות, לבין ה„מפלגתיות”.

אך מכל סתירה תיחלץ הדיאלקטיקה. וההסברה הדיאלקטית הסובייטית מנסה להוכיח כי, בתנאי המשטר הסובייטי, כל הניגוד הזה הוא מדומה: לא היה ולא נברא אלא במוחותיהם של אויבי ברה”מ, או בדמיונם של יסודות נחשלים, שרידים זעיר-בורגנים, בתוכה.

להפרכה זו של הניגוד בין חירות ל„מפלגתיות” דרושה קודם-כל הטעמת ההבדלים היסודיים בין תנאי היצירה הספרותית-האמנותית בברה”מ לבין התנאים בעולם הרכושני. ואחד הדברים החביבים על דובריה של הספרות הסובייטית הוא אמנם חישוב ה„צביעות” שבחירות-היצירה המערבית המהוללת: אין חופש-רוח סתמי, כשם ש„שקר ארסי” היא ה„דמוקראטיה הטהורה”; שניהם אינם משמשים אלא חיפוי רעיוני לקונטר-רבולוציה הגסה — מאז מלחמת-האזרחים ועד להתקוממות ה„פאשיסטית” בהונגאריה.

במאמר „על חופש היצירה האמנותית” („קומוניסט”, אוקטובר 1956) מציינים שני מחבריו, מ. קוונציוב וי. לוקין, כי תולדות האמנות העולמית הן גם „תולדות המאבק של האמנים למען הזכות לבטא ביצירתם, באורח חפשי ובלתי-תלוי, את האידיאלים שלהם. אמנם, „ערגה להטת לחירות אמיתית מהדהדת בהרבה מהדברים שהשמיעו גדולי האמנים של העבר”, אבל ממה הם רצו להשתחרר? —

„...מהדיכוי הפוליטי והדתי, מהמוסר המזויף והצבוע, מהתלות החמרית המשפילה, מההתבונות של קבלת, חסדים’ משולחן-האדונים של שלטון-העשירים, מההחנפה לטעמה השפל של הצמרת השלטת — מכל מה שהפריע לאמנות לשרת את האידיאלים הרמים של האנושות”.

מאליו ברור, כי כמיהה כזאת לחירות אינה יכולה להיות נחלתם של האמנים במשטר הסובייטי, באשר הם משוחררים מפבר מכל הבזיונות והעלבונות הללו.

ומחברי אותו מאמר ב"קומוניסט" מרבים בנימוקים לחישוף הצביעות שבחירות היצירה הקפיטליסטית, שהרי "אפילו האמן הבורגני האולטרא-אנארכיסטי איננו חפשי מקהלו הבורגני, מן המו"ל שלו, מן האמרגן וכיוצא בהם", המכתביים ל"בן החורין המדומה" את דרישותיהם וטעמם. המאמר אף מפרט שורה של טראגדיות בהיסטוריה של האמנות, שמקורן בחוסר-חירות, כגון השמדת אוצרות אמנות בשרירות-לכם של שליטים ריאקציוניים, מותם של היוצרים בלהבות האינקביויציה, על הגרדום, בגלות-גזירה, או פשוט ברעב ובעוני.

ואולם יסוד-היסודות של הסברת ה"מפלגתיות" הוא בהוכחה שדווקא ההדרכה והפיקוח המפלגתיים הם המבטיחים חופש מלא ואמיתי של יצירה. שהרי המפלגה הקומוניסטית איננה משהו כפוי על אנשי האמנות אלא היא מגלמת בעיניהם — כבעיני כל העם — "את התבונה, המצפון והכבוד של תקופתנו". וכך באה ההסברה הדיאלקטית לשכנע כי חירות-היצירה, שבה מתפאר ה"מערב", אינה אלא גילוי של שיעבוד עמוק, ואילו ה"מפלגתיות" של האמנות הסובייטית היא הערובה הנאמנה והבטוחה לחופש-היוצר. וכה טען העתון "סובייטסקאיה קולטורה" : (27.8.57)

"חירות היצירה בתפיסתה הבורגנית אינה אלא צורה מוסווית של מפלגתיות בורגנית, ובמקרים רבים — דרך להסוות התלות הממשית של האמן בשלטון הממון ובמדיניות הריאקציונית האנטי-עממית".

כנגד זאת קם הסופר ליאוניד סובולוב, בנאומו בוועידת-היסוד של איגוד-הסופרים של ר.ס.פ.ס.ר. (מוסקבה, 7 בדצמבר 1958), ומגדיר את ה"מפלגתיות" כביטוי עליון של חופש, שלא די שצריך להשלים עמו אלא יש גם להתגאות בו :

"מודים אנו בקול רם ובגלוי כי אנחנו, אנשי הספרות והאמנות של הארץ הסובייטית, קיימים בתוך העם. כן, אנחנו עם העם, ופירושו של דבר — גם עם המפלגה הקומוניסטית, שפן היא המוליכה את העם הסובייטי בדרכי ההיסטוריה. זו גם משמעותה של מפלגתיות הספרות. — — — מפלגתיות הספרות — זה המבנה הטבעי למחשבותיו ורגשותיו של הסופר, הקשור ביושר בגורל עמו. מפלגתיות הספרות — זו היכולת האורגנית של האמן לראות את החיים באותה התפתחות היסטורית המבוססת ע"י הפילוסופיה של הקומוניזם. מפלגתיות הספרות — זו משאלתו של הסופר לחום, בכל אמצעי הכשרון והתבונה, בגלוי ומתוך הכרה, למען נצחון המטרה הנעלה המבוססת במצע המפלגה: בניית חברה חדשה..."

במובאות מסוג זה אפשר היה למלא הרבה כרכים עבים. כי רעיון "המשולש הטבעי", שילוש האמן-העם-המפלגה, חוזר בלי הרף — בניסוחים דומים ובמאות

ואריאציות אחרות — בעתונות הספרותית הסובייטית. נסתפק אפוא, בסיכום פרק זה, בהבאת עוד קטע משל כרושצ'וב, לקוח מתוך חיבורו „למען קשר הדוק של הספרות והאמנות עם חיי העם“, שפורסם ב„קומוניסט“ מאוגוסט 1957 (19 עמודים) ומשם הועתק כמעט בכל היומנים וכתבי־העת. החיבור הזה, שבעצם הוא סך־הכל של כמה מנאומי כרושצ'וב, מוגדר בברה"מ כאחת התעודות המפלגתיות החשובות ביותר בענייני ספרות ואמנות. אומר שם כרושצ'וב:

„בתנאי החברה הסובייטית, שבה העם חפשי באמת, אדון לגורלו ויוצר חיים חדשים, (הרי) לגבי האמן המשרת בנאמנות את עמו אין בכלל שאלה אם הוא חפשי או לא חפשי ביצירתו. לאמן כזה שאלת הגישה לתופעות המציאות ברורה בתכלית. הוא אינו צריך להסתגל, לאנוס את עצמו. הארת אמיתית של החיים מנקודת־המבט של המפלגתיות הקומוניסטית היא צורך נשמתו...“

בקורת ו„בקרתיות“

אכן, הדיאלקטיקה מסוגלת למצוא נוסחות גואלות. אלא שנראה כי אין בכוחה להפיג את כל הספקות בהרמוניה שבין חירות ו„מפלגתיות“ — ויש הכרח במאמצים שכליים וניסוחיים נוספים ליישוב הסתירות. אחת הסתירות הבולטות לעין נוגעת בבקורת — ביצירה ספרותית — על גילויים שונים של המציאות הסובייטית. באותו חיבור שכבר הזכרנו, „למען קשר הדוק של הספרות והאמנות עם חיי העם“, ליגלג כרושצ'וב עוקצנית — עוד לפני הגיעו לבעיות קונקרטיות של הספרות — על „השמרנים“, המפחדים מפני חידושים בתיכנון המשק; על בעלי „השגות סכולאסטיות“, להטוטני־ציטטים, המשננים פראזות מן הקלאסיקנים המארקסיסטיים במקום ללמוד מן החיים. אמנם, את החצים החדים האלה כיון כרושצ'וב בעיקר כלפי „הקבוצה האנטי־מפלגתית“ של מאלנקוב־מולוטוב־כגנוביץ־שפילוב, אבל היה בהם, בכלל, משום המרצה לחדשנות, להעזה, לחיפוש־דרך. „תלמודיסטים“, „תופים“ ו„זוללי־אותיות“ כינה כרושצ'וב אותם „תיאורטיקנים“, הנאחזים בגישות כלכליות מיושנות. ואילו ב־8 לפברואר 1958, בדבריו אל נציגי האינטליגנציה, קרא כרושצ'וב במפורש:

„מה היית רוצה לאחל לסופרים שלנו, פעילי התיאטרון, הקולנוע, המוסיקה, האמנות הפלאסטית? יותר אומץ־לב בחיפושם, יותר שימת־לב לחיים, לאנשים!“

כיצד מתישבים הדברים האלה עם הדבקות תו של „רביזיוניזם“ וניהיליזם על כל

נסיון ספרותי חדש, על גילויי בקורת-המציאות ביצירה ספרותית? איך מתישבת הקריאה לאומיקל-לב עם המת-הזעם הניתבת זה כשלוש שנים על ה"בקרתיים" ("קריטיקנים"). "אבירי הבקורת" ביצירה הספרותית?

קודם-כל מסתבר שעקרון ה"מפלגתיות" מסמיך לבקורת-המציאות בעיקר את המפלגה. שהרי הנסיון מלמד: מי כמוה יודע לחשוף ליקויים, למתוח בקורת חסרת-פניות? מי כמוה מעז להורות על נקודות-תורפה בחיים הסובייטיים? מי כמוה מחונן באומיקל-לב להלום בנושאי-השלילה? באורח ציורי ביותר — ועם זאת גלוי וגס למדי — "העניק" סמכות-בקורת יחדנית-כמעט למפלגה הקומוניסטית הסופר האוקראיני מ. באז'אן. בדבריו בישיבת-המליאה (ה"פלנום") השלישית של הנהלת איגוד-סופרי-אוקראינה-הסובייטית (מאי 1957) כך את בעיות הספרות ברפורמה של מינהל התעשיה (שיוזמה היה כרושצ'וב):

"מהלומה על ראשי האנשים, שניתקו עצמם מהעם, מהלומה על ראשי הביורוקראטים — הנה זה פירוש האירגון-המחדש של הנהלת התעשיה. זוהי מהלומה על ראשי הדרודובים והשוטיקובים, שאין להשוותה עם הנשיכות של הלופטקינים הקטנונים והממורמים, שכאן רוצים להציגם כאיזה לוחמים למען האמת בארצנו..." (דרודוב, שוטיקוב ולופאטקין — דמויות בסיפורו של דודינצב, "לא על הלחם לבדו". שני הראשונים מתוארים כטיפוסים שליליים-מושחתים. לופאטקין הוא הלוחם לאמת וצדק).

כלומר: אם מצויים ליקויים ותופעות שליליות בחברה הסובייטית — לא דודינצבים וארנבורגים דווקא הם החייבים לחשפם. יש מוסמכים ומוסגלים יותר לכך — וזהו ענינם. ברוח זו השמיע דברים גם בעל הסמכות העליונה, כרושצ'וב, בנאומו "שיחתו" בוועידה האחרונה של הסופרים הסובייטיים, בתקפו את מחפשי-המומים בתוכם:

"...ובכן, שמעו, חברים יקרים, אם מישוהו כבר מגלה וחושף חסרונות ומומים, ומי שאצלו עם זאת, לא תרעד היד — הרי זאת (עושה) המפלגה, זה (עושה) הוועד המרכזי שלה".

ה"מפלגתיות" לא הוציאה את הבקורת התברתית לגמרי מתחום תפקידיה וסמכויותיה של הספרות. להלכה רק יצאה למערכה נגד חדצדדיות באותם תיאורי-חיים המבליטים את השלילה. היא רק יצאה נגד הפרזות והכללות, ה"משחירות" ללא שיוך כל מה שיצר העם הסובייטי. מכאן נחלצה להגנה על אותם סופרים שציירו את יפי החיים הסובייטיים ואת אצילותו של האדם הסובייטי ולפיכך זיפו אותם בכינוי-הגנאי "לאקירובשיציק" ("מורח-בלכה", כלומר: מיפה את המציאות). מדרך-הטבע נתבקשה כבר התביעה להרכות בצבעים בהירים בתיאור החיים,

התביעה להעלות את הטוב חיפה. נשמעה הקריאה אל הסופרים: „הבו יותר אופטימיזם!“ הצעד הבא היה דיאלקטי: האמן לא גדרש להרחיק מיצירתו כל טיפוס שלילי אלא רק לצייר אותו כמבודד, כיוצא־דופן, כשריד הישן והגוסס — לא כמשהו טיפוסי אלא כשרוי בבידוד מוסרי גמור מן החברה הסובייטית הנלחמת בו וגוברת עליו. הסופרים הסובייטים נקראו לתת עיניהם בהתרחשויות ההיסטוריות הגדולות שבזמנם ובארצם ולא ביוסקטנות זעיר־בורגני, המערפל את הראייה ומשבש את הפרספקטיבה. ואם האמן נתקל במציאות באיזה ליקוי ומרגיש צורך להעלותו ביצירתו, עליו לשבצו כראוי במערכת ההתפתחות ההיסטורית. חובה אחרונה זו הגדיר באורח ציורי — ופרימיטיבי למדי — סופר אזרבייזאני אחד, ר. ראגימוב, בדבריו ב„פלגום“ השלישי של הנהלת־איגוד־הסופרים־הסובייטיים (16 במאי 1957), שהוקדשו ל„בקרתנות“:

„יש ואתה נוסע במכונית ואתה רואה בדרך אספלט מקולקל. אתה מתלונן: איזו דרך! אתה חושב: איזו נבלה! אין ספק, כל זה רע, בלתי־נסבל. אך כלום אפשר, בבקורת החסרונות האלה, שלא להביא בחשבון כי קודם היו במקומה של אותה דרך שבילים מעוקמים, שבקושי נעו בהם אנשים ופרדות?“

כמה להתבונן?

אחות לסתירה בין עידוד־בקורת למסע נגד „בקרתנות“ היא ההתנגשות בין קריאת המפלגה אל הסופרים, לצאת מן ה„קבינטים“ שלהם ולהתבונן בהתרחשויות הממשיות ובאנשים החיים, לבין ההגבלות על הבעת הרשמים והרגשות האישיים הכרוכים באותה התבוננות בלתי־אמצעית. במלים פשוטות אפשר לשאול: מה טעם בהתבוננות במציאות אם מראש יוגד לך כי מציאות זו היא בהירה ושופעת אופטימיזם, כמעט ללא פגם? אלא שהדיאלקטיקה של ה„מפלגתיות“ מנסה להקהות גם את עקצה של ההתנגשות זו ע״י הפנייה והכוונה נכונות; וזו בעצם אחת מאבני־היסוד הדיאלקטיות של ה„ניאוריאליוזם הסוציאליסטי“: יש לדעת כמה להתבונן ומאיין לשאוב רשמים.

ל. סובולוב אמר במפורש (בוועידת־היסוד של איגוד סופרי ר.ס.פ.ס.ר., שכבר הוזכרה למעלה), שאופי כתיבתו של הסופר מושפע מאד מן הסביבה שממנה הוא שואב את „רשמיו“. אין בכך, כמובן, משום גילוי מרעיש. אולם אמירה שגרתית כגון זו יש לה חשיבות לאור העובדה שההסברה הקומוניסטית מציגה את החברה הסובייטית כגוף מונוליטי. איך לפרש, אפוא, את ההבחנה בין סביבה „טובה“ ו„לא טובה“?

מסתבר כי העיקר הוא שעל הסופר להיצמד לדרך־המלך של החיים וההיסטוריה ולא לתופעות קטנוניות בירכתיהם. את ההבחנה הזאת אמנם מקנה ה„מפלגתיות“,

והיא המפנה את הסופר אל הטיפוס המתקדם ולא אל המקריי המפגר. כי יש ואמנם ילך הסופר הסובייטי, כמצוות המפלגה, לתוך תוכם של החיים, אולם — כדברי סובולוב (באותה ועידה) — „באין לו מצפן — מפלגתיות הספרות — ייקלע לביצה ולא לחורש, ואחר־כך יישען על רשמיו האישיים“. ובכן, ה„מפלגתיות“ בספרות היא המכוונת את צעדי הסופר בדרך הנכונה — וממילא היא קובעת את שדה הראיה. „מצפן“ זה ודאי ידריך את הסופר להסתכלות ב„ספוטניקים“ וכיוצא באלה כיבושים והשגים, ולא לטפל בעינוייו הזעירים של אחד לופאטקין; היא תניעו לראות את מיליוני ההקטארים של אדמות־בור שהופרחו, ולא להיצמד לתככים ביורוקראטיים פה וללבטים משפחתיים־בעל־ביתיים שם. בקיצור: בכוח מצפן המפלגתיות תופיע ביצירה הספרותית אמת־החיים ההיסטורית במלוא זהרה.

„לאקירובקה“ — השחרה — „דוזירובקה“

בספרות הסובייטית מימי סטאלין היתה תופעה, שלאחר מותו כונתה, כאמור, בשם־הגנאי „לאקירובקה“. עם גינוי ה„לאקירובקה“ החלה להשתרש תופעה הפוכה, שבהתקפת־הנגד של המפלגה וה„מפלגתיות“ על הרביזיוניזם כונתה בשם „השחרה“. וכאן גציין גילוי פיקנטי, בעקבות המערכה נגד ה„רביזיוניסטים“: ה„משחירים“ הקנאיים ביותר, מגדישי הצבעים הקודרים, באו דווקא — כך טוענים (ובמידה רבה של אמת) אלה שנחלצו למערכה נגד ה„רביזיוניסטים“ — משורות ה„לאקירוב־שצ'יקים“ החרוצים ביותר לשעבר. עובדה זו, הטראגית במהותה, מעניקה יתרונות תעמולתיים קלים וזולים ללוחמי ה„ניאר־מפלגתיות“. נדגים פרשה זו בדברי ליאוניד נוביצ'נקו ב„פלגום“ השלישי של הנהלת איגוד־סופרי־אוקראינה (ינואר 1957), בהסתמכו על הסופר ואמן־הקולנוע אלקסנדר דוב'צ'נקו (אגב, דוב'צ'נקו עצמו היה בין המוחרמים בימי סטאלין):

„בקרב אנשים בלתי־יציבים מסוימים אפשר עתה לשמוע דיבורים בעל־ב־תיים, שהנה עד כה כאילו כתבנו לא־אמת ואילו עתה נכתוב אמת טהורה. א. דוב'צ'נקו, שעכשיו כבר איננו בחיים, העיר באחת משיחותיו הפרטיות, בסארקאזם הקטלני שלו, לענין זה: ראשית, מכובד־י, איש לא ביקש מפם לשקר; ושנית, אם שיקרתם קודם — מי יאמין לכם שאינכם משקרים עכשיו?“

מהותיים יותר הם גילויים הנוגעים למבנה העלילה של יצירות ספרותיות. מסתבר, כי מאותה תיזה של „לאקירובקה“ ואנטי־תיזה של „השחרה“ נצטמחה סינתיזה מלאכותית, שאף לה כבר הומצא שם־גנאי: „דוזירובקה“. משמעותו של מושג זה: מעין „קיצוב“ של שלילה וחיוב בתיאור המציאות, שמירה על איזה שיווי־משקל בין דמויות שליליות לדמויות חיוביות. כביכול שם הסופר — כפי שמלגלים

בעתונות הספרותית-הסובייטית — מנות של טוב ורע, של צבעים בהירים וקודרים, על אצטבות מיוחדות, הוא נוהר מאד לשמור בעלילתו על מידות נכונות, שלא ייתפס ל"לאקירובקה" ושלא יואשם ב"השחרה". יש שה"דוירובקה", כלומר "מינון" השלילה והחיוב, מתיחסת לא לסיפור כולו אלא לגיבור אחד של העלילה, שהטוב והרע מעורבים בו במנות שקולות היטב. בוועידת-הסופרים הסובייטית האחרונה ליגלג ניקולאי גריבאצ'וב:

"מאז (באה) התיאוריה של האדם החי מקובל כי גיבור חיובי בספרות נחשב אדם טוב, אולם בהכרח בעל חסרונות, וגיבור שלילי הוא אדם רע, אולם בהכרח בעל מעלות. לפי הגיון זה אפשר שיהיה, כנראה, גיבור חיובי-למחצה ושלילי-למחצה — וכן הלאה, עד כדי אבסורד. אולם למי מועילה, דוירובקה? כזאת חוץ מאשר לנאמני הסכמאטיזם?"

הגיעו הדברים לידי כך — התאונן אחד המבקרים — שסופרים יוצאים מכליהם כדי להדביק משהו שלילי לגיבורם החיובי. ואם הגיבור הוא, למשל, יר-רקולחוז מתקדם, ישר-דרך, רב-אחריות ורב-פעלים, אוהב-בריות ואהוב על האנשים שבמחיצתו — מנסה הסופר לתקוע לתוך התמונה איזה קו צורם ודוחה: לעשותי שיפור-קצת, לגלות איזה סיכסוכים בחייו המשפחתיים — ואולי אפילו למצוא איזה ספק המכרסם בו...

הנסיגנות האלה להראות "אובייקטיביות" ביצירה הספרותית, החיפושים העצבניים אחרי "קונפליקטים" ו"קונטראסטיות", שלעתים אמנם מצטיירים הם באור מגוחך — אף הם תולדת הסתירות שה"ניאור-מפלגתיות" מטילה לתוכן את הסופר הסובייטי.

רעיונות — בלא סיפה...

אין ביכלתנו למצוא את הספקות והלבטים שהצמיחה ה"ניאור-מפלגתיות". נעמוד רק על עוד התנגשות אחת יסודית: בין חובת הנאמנות למפלגה מזה — לבין הדרישה המתמדת לשכלול העיצוב האמנותי מזה. כאן כאילו ניצבת שאלה מעשית: מה תועלת ברעיוניות צרופה אם לא תרתק את הקורא? מה טעם בהטפה, אם היא משעממת? ומסתבר, הגשת המזון הספרותי-המפלגתי בצורה מושכת את העין והלב אינה מן הדברים הקלים.

באסיפה המפלגתית של סופרי מוסקבה (לפי "ליטראטורנאיה גאזטה", 3 במרס 1959) אמר א.ו. פיסאר'ובסקי: "הנוער מחפש יצירות, שבהן יסופר באופן נבון ומעניין (ההדגשה שלי — י. ג.) איך לחיות באורח קומוניסטי". הנואם הטעים את התועלת בספר "שהיה מפיץ באופן כשרוני (ההדגשה שלי — י. ג.) את האידיאלים המוסריים של איש-המחר". הקושי הוא אפוא, כנראה, במציאת המזיגה בין הנבון למעניין, במציאת הכשרונות האמנותיים להפצת האידיאלים המוסריים.

אכן, זו אחת הדילמות הגדולות של הספרות הסובייטית בימינו. למודת־נסיחן היא מבקשת להלביש את „המפלגתיות” בבגדי מתח, לעטוף אותה בעלילות מרתקות. כל איש יודע שבכוחה של ברה”מ להתפאר בנתונים סטטיסטיים גראנדיזויים משדה המ”ולות ולגלגל במיליונים ומיליארדים של מספרי טפסים מודפסים. אולם חוזר ומכרסם אותו חשש, שבימי התסיסה הגדולה, לפני מאורעות פולין והונגריה, התריע עליו כתב־העת „קומוניסט” (גליון אוגוסט 1956, מאמרו של נ. מיכאילוב: „לתנופה מחדשת של מפעל המו”לות”):

„כיום הזה מונחים בבסיסים ובמחסנים של קניגוטורג” (מוסד־השיווק הסובייטי המרכזי לספרים — י. ג.) עדפי ספרים בשווי העולה על מאתיים מיליון רובל. מצב כזה בהחלט אין לשאתו”.

ימים יגידו אם דרגה גבוהה של עיצוב אמנותי יכולה לשמש בת־לווייה ל„מפלגתיות” צרופה בשדה הספרות והאמנות, או שמשאלה זו היא בבחינת שאיפה ליריבע העיגול. מכל־מקום, ההתלבטות בין שני היסודות האלה והנסינות למזגם הם מאותות הימים האלה בספרות הסובייטית. עד כמה חשובים הנסינות האלה (למפלגה ולספרות כאחת) תעדנה הערותיו של כרושצ'וב, בנאומ־שיחתו בוועידת־הסופרים האחרונה, לספרו של דודינצב „לא על הלחם לבדו”, שחצי הבקורת הסובייטית כבר עשוהו ככברה. עם כל ההערכה השלילית של הספר הזה, שאותה ביטא כרושצ'וב בהודמנויות אחדות (ואף בנאומו זה שאל בביטול: „מי עתה קורא יצירה זו? למי היא נחוצה?”), מצא לנכון לחלוק מחמאה גדולה לדודינצב: „אני קראתי ספר זה, ויש לומר — בלי סיפה קראתי”. דומה כאילו ביקש כרושצ'וב לומר למאזיניו הסופרים: הנה, דודינצבים כאלה דרושים לנו — כלומר למפלגה — שישרתו אותה ואת רעיונותיה בכשרונותיהם וביכלתם לעצב עלילה מרתקת ומותחת מובן, איש מן הסופרים־המאזינים לא העז להעלות על דל־שפתיו את המחשבה וההרגשה, כי כל המרתק והמותח בספרו של דודינצב נובע, בעיקר, מחירות־הבקורת שנטל לעצמו. אולם בינתיים עשתה לה כנפיים „אימרת־הסיפה” של כרושצ'וב (שאדם צריך, לעתים, לדקור עצמו תוך קריאת ספר, כדי שלא יירדם) — והיא משתגרת מאד על דפי העתונות הסובייטית. בכל מקום מהדהדת הקריאה הכפולה: הבו לנו יצירות בעלות רעיוניות עמוקה ובעלות אמנותיות גבוהה!

האשמות אורתודוקסיות ותמורות מהותיות

עמדנו על שורה של גילויים המאפיינים את ה„מפלגתיות” בחיים הספרותיים הסובייטיים של ימינו. יש להוסיף כי העוקב אחר החיים האלה — באמצעות העתונות הסובייטית — מוצא בהם עתה דריכות קרבית, עמידה עירנית מול איזה

אויב סמוי. ועצם ההתמדה והעקשנות במערכה נגד ה"רביזיוניזם" מעידות כי לא כל נושאי־דברו כבר הרימו ידיהם בהכנעה מלאה. נראה, כי עדיין קיימים — מנקודת־המבט של ה"מפלגתיות" — קנייה־תנגדות וזרמי־מחאה, מיעוטם על פני השטח ומיעוטם תת־קרקעיים. עוד לא בוערו שרידי ה"הפשרה". פה ושם עוד מהבהבת, בשארית־כוח, התסיסה הנון־קונפורמיסטית, החותרת לשמור על שיירי "אוטונומיזם" של ספרות ואמנות.

אולם התמונה הכללית שונה כיום שוני רב ממה שהיתה בימי סטאלין. הנה כי כן, בצד ההצלפה על פאתוס של "בקרתנות" מוצא אתה לא מעט לעג ל"לאקירובקה" (מריחה־בלפה), ובעיקר ל"תרועתיות" ("פומפייזנוסט") — אותו סגנון־הוד נשגב־מליצי שנוקטים סופרים מסוימים בתיאורי המציאות הסובייטית. מכל־מקום, מגמת ה"לאקירובקה" רוסנה. שוב אין פחד מסתורי מפני ציון איזה נקודות־צל. ואין זה דבר של מהדבכך שמתר לו לגיבור סובייטי־ספרותי להתלבט קצת, לטבול מעט... אפשר לומר שנתערעה בספרות הסובייטית השליטה הדומינאנטית־כמעט של הרצוי ורשות ההופעה ניתנה גם למצוי, אף אם לא תמיד הוא בהיר.

עם כל המסע נגד "מחפשי־מומים" לא נסתם הגולל על ספרות של מחאה והוקעה. אמנם, המפלגה כשלעצמה נשמרת בכל קדושתה הפנסייתית, אבל כוהניה הבודדים שוב אינם אסורים בבקורת. הוסר ה"טאבר" לא רק מה"אפאראטציק" (אי־ש־המנגנון) הממשלתי־האדמיניסטרטיבי אלא גם מן ה"אפאראטציק" המפלגתי. יש גם עסקני־מפלגה קשוחים ובלתי־סימפאטיים (אף כי, על הרוב, עודם מצטיירים כסמל הטוב). ואילו "שומר־החוק", הממונים על הבטחון הפנימי, לא די שאינם מחוץ לתחום הבקורת אלא שתכופות הם מופיעים כדמויות שאינן נטולות כיעור וניוול. כמובן, בעיקר מופיעות באור קודר זה — בספרות, על הבימה ובסרטים — דמויות של אנשי משטרה חשאית וחוקרים מימי סטאלין־בריה; אך אין לזלזל בחשיבות עצם ההצבעה על ה"פגיעות בחוקיות הסוציאליסטית", על עיוות־דין וטרור. כלום דבר פשוט הוא, בעיניים סובייטיות, למצוא ביצירה האמנותית, הספרותית או הבימתית קרבנות־רדיפות חפים־מפשע מזה — ומלשינים מושחתים מזה? וכלום אין בכך גם משום אזהרה אקטואלית, אף־על־פי שהתיאורים נוגעים לעבר?

היצירה הספרותית הסובייטית של ימינו (לאחר "הפשרת השלגים" של ארנבורג ו"לא על הלחם לבדו" של דודינצב וכיוצא באלה) אינה נרתעת מלגלות רקבון וניוון ב"חברה הגבוהה". אמנם נוהרת היא ביותר שלא יתפרשו הדברים כרמו לסדר־החיים הסובייטי בכלל, אבל יש שמהתיאורים האלה מצטייר "מעמד עליון" רבי־תרונות, משופע באפשרויות וטובות־הנאה. וגם אם גילויי השלילה מתיחדים, בעיקר, לליקויים קטנים, לעיוות־דין מקריים, לעולות הניתנות לתיקון על־נקלה, אין התעלמות ספרותית ממציאותם של בירוקראטים, נצלנים, בזבזנים, הולכי־בטל, מועלים, "קומבינאטורים", "פאראזיטים" וגו'.

אחד מסימני ה"הפשרה" הקיימים־עומדים הוא שמתר לסטות מאידיאליזאציה כוללת של גבורת־מלחמה סובייטית; כמו בטל האיסור על גילוי פחד באיש־צבא

בשעת קרב. נתגלה כי מידה מסוימת של פחד היא דבר טבעי ולגיטימי גם אצל גיבורי-מערכות, ולעתים מרשים סופרים סובייטיים לעצמם לתת סימנים בלתי-אהודים במפקדי-צבא מהוללים.

פוחתת והולכת פשטנות הניגודים של שחור-לבן בספרות הסובייטית ומופיעים בה — בתיאורי אנשים ומעשים — הרבה גוני-ביניים. „מתאנסות” גם הדמויות האידיאיות הנעלות בעלות-הכרה הן וידועות-דרך, אבל הן הרבה יותר חיות, טבעיות; ארציות יותר ולא כל-כך טהורות-שמימיות, בשר-ודם ולא מלאכים.

חלה נאטורליזציה ביחסים שבינו-לבינה, הוכשר האָרוֹס. תיאורי אירועים ארוטיים, אף מחוץ למסגרת המשפחתית, אינם בבחינת סטיה מסוכנת. והרי זו ממש הפיכה לאור הפורטיאניזם משנים עברו, כשנאהבים היו מרבים לדבר על מילוי מכסות-העבודה...

אמנם, היו נסיגות תלולות מרביזיות שונות ומהערכות מחדשות לגבי סופרים ויצירות נרדפים, אסורים ומוחרמים; צומצם הקפן התוכני של „רהאביליטאציות” למיניהן. אבל שוב אין זכר כמעט לנוהג של חרם אדמיניסטרטיבי — ויש גישה ל„ספרות-החטא”, הן משנות-החמישים והן מעשורים קודמים.

אמנם, משתרש והולך בחיים הסובייטיים „פולחן-יחיד” חדש של כרושצ'וב — ואף הסופרים אינם מושכים ידם מטיפוחו. העתונות הספרותית מלאה שבחי-הערצה לכרושצ'וב ומשופעת בתמונותיו ובציטאטים מדבריו. אבל פולחן זה, ככל שהוא מתפשט בכלל, אינו נושא (בשעה זו) את הסימנים הפרימיטיביים-האליליים ואינו מדיף את ריח-הקטורת כבימי סטאלין — ואילו ביצירה האמנותית גופה אין הפולחן מצוי (מכל-מקום, בשעה זו). יש שפע דברי-הלל למנהיג הסובייטי הנוכחי בדיונים ספרותיים, באספות של אמנים ובמאמרי-עתונות. ניכרת אפילו ריגשה סנטימנטלית-פאתטית עם הזכרת שמו, אבל משוררים אינם רואים חובה לעצמם לחבר שירים לכבודו, ציירים אינם אצים להנציח דיוקנו על בדיהם, פסלים אינם מזדרזים לגלף דמותו בעץ ובאבן. יש ביטוי רב להערצה, אך הוא רחוק מליחוד-פינכה ספרותי.

מוצא אתה שניויים חשובים בסגנון הרפורטאז'ה הספרותית והראיונות העתונאיים עם סופרים. מסופר בהם יותר על החיים הפרטיים-האינטימיים, שבימי סטאלין היו עטויים מסך כבד. תקרא ותדע איך נראית דירתו של הסופר, מה לבושו, מנהגיו (ללא קשר עם פוליטיקה וספרות), חובותיו וכו'. מה שהותר קצת לגבי מנהיגי העם והמפלגה — גילוי שמץ מחייהם הפרטיים — בא לידי ביטוי נרחב יותר לגבי היוצרים.

בימי השליט הסובייטי הקודם היה פחד לא רק מפני סטאלין הגדול. הטילו אימתם על הציבור — והדבר היה ניכר גם בספירה האמנותית — גם „סטאלינים קטנים”, שאף דרודוב כזה (הביורוקראט המושחת בסיפורו של דרינצב) היה אחד מהם. אימה זו, דומה, נעלמה.

ה„מפלגתיות” עומדת על המשמר, דואגת שחיפושי סופרים, הן תוכניים הן צורניים,

לא ירחיקו לכת, אבל בשום פנים אין לדבר על תהליך חוזר של האחדה. נשאר מרחב ניכר לגילויים של אינדיבידואליזם יוצר. לא דופאה הפמיהה לחידושים. ניכרת סקרנות אינטלקטואלית, מלווה משהו ספקנות. מורגשת תשוקה לחילופי דברים בין הסופרים הסובייטים לבין עצמם — ובינם לבין סופרים ב"מערב". מתבלטת נכונות לספוג מחשבות חדשות.

יש לציין במיוחד את שינוי היחס וההערכה לגבי הספרות והאמנות של ה"מערב". אמנם, הנוסח המקובל כיום רחוק מהנוסח שבימי ה"הפשרה הקלאסית", אלא שבכל זאת בוטלה השלילה הכמעט-טוטאלית והמידית של היצירה הקאפיטאליסטית. מכל-מקום, נשמעות משאלות מפורשות שלא ייאסר המגע עמה. ואף שעדיין רחוקה האמנות הסובייטית מהושיט יד-אחוה לאמנות המערב, הרי אין ספק שמבצבצת בה ערגה מחודשת לפלוראליזם תרבותי. ה"מפלגתיות" המקודשת לא חנקה את הפמיהה לרבגוניות, שמגע חפשי עם אמנות המערב עשוי לתרום לה תרומה נכבדה.

נעילות ישנות וחדשות בוועידת-הסופרים

כמה פעמים הזכרנו את הוועידה האחרונה (השלישית) של הסופרים הסובייטים (18—23 במאי 1959) ועלינו לחזור לדיוניה ביתר עיון. תהיה זו טעות לומר כי רוחם של דברי ז'לינסקי, למשל (שהובאו בפרק הקודם), היא שריחפה על הוועידה. דומה כי אפשר אפילו לקבוע שהרוח נישבה בכיוון הפוך. הנה דוגמה מתחום היחס לאמנות המערב. נעילות-זלזול נשמעו מפי איוואן אניסימוב (הוא, כעורך הירחון "אינוסטראנאיה ליטראטורה" — "ספרות חוץ-לארץ" — נראה מוסמך-טעם יותר מז'לינסקי) :

"הספרות הבורגנית לא הוציאה מתוכה שום דבר חשוב. ממנה גם אי אפשר היה לצפות למאומה. — — — הספרות הבורגנית בשנים הללו, שנים גדולות לכל האנושות, אף כשהשיגה את הקוסמוס, לא ביטאה את רוח התקופה בשום דבר ובשום צורה. גם אין תימה בדבר: היא איבדה את תחושת הזמן".

באשר לבעיות הפנימיות של הספרות הסובייטית ודאי הידהו באלם-הוועידה צלילים ישנים, שהזכירו ימים שמלפני עשר ועשרים שנה. עשרות נואמים חזרו והטעימו את הצורך להחזיר את ה"מפלגתיות" בכל תאיה וגילוייה של הספרות. חזרה ונשמעה הדרישה שהספרות תהיה אידיאית-מפלגתית לפני-לפנים, כניסוחו של ואלנטין קאטאיב (ואחרים כמוהו) : "המפלגתיות — זו נשמת הספרות, וספרות חסרת-נשמה אינה דרושה לנו". אולישי גונצ'אר זילזל באלה הסופרים שביקשו "לחפות על חוסר-הכשרון שלהם באומץ-לב מדומה של השחרה". ואילו הדין

החשבון של אלקסיי סורקוב (ששימש מזכיר כללי של איגוד-הסופרים עד לוועידה האחרונה) ודאי היה חדור רוח-קרב נגד אופוזיציונרים גלויים ומוסוים, רביזיוני-ניסטים שאינם מניחים נשקם. הוא אף השתמש לא רק בהרבה ביטויי-גנאי כלפי סוטים וחוטאים כי אם גם ברמזי-איומים. אולם על כל אלה מאפילה העובדה האחת, שבכל-זאת לא נשמעו הנעימות הללו במקהלה מאוחדת.

לא הועיל לסורקוב להטו הניארוז-דאנובי. רבים לא חששו למתוח בקורת חריפה על הדין-וחשבון שלו, שהיה מלא מספרים ופירוטי-שמות, ציינו הן את רוחו הפוגענית הן את אריכותו ומבנהו המשעממים. אף הופעה בגלוי המשאלה שוועידות-הסופרים שלעתיד-לבוא תשוחררנה בכלל מאותו עומס מיותר: דין-וחשבון המזכיר-הכללי...

סורקוב אף לא נבחר מחדש לתפקידו, ואת מקומו ירש הסופר הקשיש והמתון-ביחס, קונסטנטין פ'דין. חילופי-אישים מעין אלה הם רבי-משמעות. כאן נציינו רק את העובדה כי לא די שפ'דין נמנה בזמנו על קבוצת „האחים סראפיון“, אלא שבספרו „הסופר, האמנות, התקופה“ (קובץ-מאמרים בבעיות ספרות, שהופיע לא מכבר) אף מוצא אתה הערכה אוהדת-למדי לאותם „האחים סראפיון“ (שדגלו, כפי שציון כבר, בהפרדת האמנות מחובות חברתיות-מוסריות), ואפילו מלה טובה למיכאיל זושצ'נקו (שהיה, כידוע, התגלמות כל הרע והפסול לפי התפיסה ה'ודא-נובית). יצוין גם כי יחד עם סורקוב הורחקו מעמדותיהם ה„פיקודיות“ המבוצרות עוד מספר סופרים-קנאים — ולעומתם נבחרו למוסדות המנהלים של איגוד-הסופרים אחדים מהמתמרדים בעבר הקרוב, כמו מארגריט אָליגרי, יאשינו ועוד. בקשר לחילופי האישים אֶפִיניים הם דבריו של אלקסנדר טווארדובסקי בוועידה:

„...הצורה העליונה של אחריות קולקטיבית בתחום שלנו היא הכרה נאותה של אחריות הסופר כלפי עצמו — לא כלפי הספרות בכללותה, ושימו לב שאין אצלנו כל-כך הרבה אנשי-עט המסתדרים' עם אותה צורה של אחריות. אדרבה, מרובים יותר אלה הנכונים ליטול אחריות, לספרות בכללותה, לנהל אותה, לנהוג בה, לכוון אותה“.

טווארדובסקי הוסיף ודיבר נגד ריבוי מופרו של „מיבצעים ארגוניים“ בספרות, והדברים משתמעים אפילו כקריאה גלויה למדי נגד „קומיסאריות“ בספרות. מן ה'ודו'ח, שפורסם ב„ליטראטורנאיה גאזטה“, אנו למדים שהדברים המצוטטים כאן מפי טווארדובסקי הופסקו פעמים מספר במחיאות-כפיים. ובאותה ועידה נגע הסופר וסיבולוד איוואנוב בשאלת המשמרת הצעירה בספרות (שממנה יצאו לא מעט „מתמרדים“); הוא עמד לא רק על הצורך לנהוג בה אורח-רוח אבהי, בקורת ללא חריקת-שן, אלא גם על הצורך

„להרשות, ולעזור, לסופרים הצעירים לנסות נסיונותיהם, לחפש סגנון

משלהם, דרך-כתיבה משלהם. זה חשוב מאד! איש לא יעלה על דעתו להכחיש כי התקדמות במדע לא תיתכן בלי ניסויים. עם זאת, הרי הניסויים בספרות אינם מוצאים אהדה, ובעל-הנסיגות מסתכן בכך שיגדירוהו כפורמאליסט. זהו לדעתי, דבר-הבל!...

„עירנות“ מסוג חדש

בתחילת מאמרנו רמזנו על החשיבות המהותית-היסודית של שינויים בפרטים קטנים, לגבי המשכיל הסובייטי. אף אמרנו: עתים יש בפרטים זעירים אלה כדי להכריע גורלות, שאלות של קיום. אי-אפשר, אפוא, שלא לחזור ולהדגיש את התמורה היסודית שחלה באווירת החיים הספרותיים-האמנותיים בברה"מ. עוד יש בהם הרבה אתמוספירות של לחץ, אבל שוב אין פחד פיזי מוחשי וסכנת גירוש, עינויי-חקירה ובתי-כלא. הרי אפילו פסטרנק יכול היה באחרונה לקבל עתונאים מתחוץ-לארץ, או לבוא למוסקבה ולהתנשק בפומבי עם ליאונארד ברנשטיין... חלפו הזמנים שבהם היו סופרים „סוטים“ בבחינת נעלבים-ואינם-עולבים בלבד. ראינו „מתמרדים“ שונים העומדים זמן רב במריים, אף משיבים לתוקפיהם דבר ומתגוננים בלא הרכנת-ראש. הדוגמה של ארנבורג מלפני חדשים מספר, כשהגן בפומבי על „הפשרת השלגים“ שלו, זכתה לפירסום רב בעולם רק בגלל היותה קשורה ביוצר בעל-שם. כמו שניתן במערב פירסום נרחב למאמרו של בעל-שם אחר, קונסטנטין פאוסטובסקי, בימי ועידת-הסופרים („ליטראטורנאיה גאזטה“, 20 במאי 1959, „מחשבות מוסכמות ושנויות-במחלוקת“), בו תקף בלשון חדה ועוקצנית כל מיני קונינקטוריסטים-קארייריסטים המתעטפים בטליתות „רעיוניות“. אבל גילויים נון-קונפורמיסטיים מסוג זה אתה מוצא בשפע גם אצל אנשי-עט משורה שניה ושלישית — הן בדיונים ספרותיים הן ביצירות הספרותיות עצמן. ואחת התופעות המבורכות היא שמתפתחת „עירנות“ חדשה בקרב הסופרים: שהמלים הנאות והמצלצלות — „מפלגתיות“, „אידיאות“, „אהבת-העם“, „מולדת“, „חברה סוציאליסטית“, „קומוניזם“ וכיו"ב — לא תשמשנה חיפוי לחוסר-כשרון, עזר להתקדמות בסולם-הקאריירה, הסוואה לנקמנות אישית, רדיפות, איסורים וחרמות. המפלגה, עם כל ההכרה בשגיבותה ובסמכותה, שוב אינה יכולה לשמש חממה מוגנת למעוטי-כשרון, לאפסים אמנותיים. כיום אין לאדם תקוה רבה לזכות בפרסים ע"י הלשנות והשמצות, ע"י גידופים ונידוים, אף לא ע"י חנופה והתרפסות לצד אחר... הפראזה הפאטיריטית והדביקות המוצהרת בקו המפלגתי שוב אינם מקלט בטוח למשמיצים.

מה צופן העתיד?

מה תמורה מבושרים לאמנות הסובייטית אותם סתירות והתנגשויות, ניגודים ולבטים פנימיים, שלא הוארו בדפים אלה אלא בחלקם? לשון אחרת: עד היכן יגיע כוחה

של פשרה בין „מפלגתיות“ וכל המשתמע ממנה לבין מידות מסוימות של עצמיות וחירות־היצירה?

אם תתמיד הארגעה שנסתמנה באחרונה ביחסים הבינלאומיים, יש לצפות להתרת־רצועה נוספת בחיים הספרותיים־האמנותיים בברה"מ. הנסיון מלמד כי מידת הלחץ והפיקוח היא, לא במעט, פונקציה של המצב המדיני־החיצוני. אין לשכוח כי ראשיתו של ה„ז'דאנוביזם“ חופפת את ראשיתה של „המלחמה הקרה“.

עם זאת אפשר לשער כי העמקת ההפוגה במתיחות הבינלאומית עתידה להחריף את המתח בין חירות־היצירה להדרכה פוליטית־מפלגתית. ראשית, התאווה לחירות — כתיאבון לאכילה — גדלה והולכת עם קבלתה וכיבושה. שנית, המגע ההדדי בין משכילי העם הסובייטי ומשכילי המערב, שיתרחב וילך בזמנים של רוגע, בהכרח יעמיק את הפמיהה לניסויים, לחידושים ולחיפושים, שהעולם מלא אותם. ואפילו תישמר אצל הכופרים הסובייטיים הרגשת עליונות לגבי עמיתיהם במערב, אי־אפשר שתוך כדי מגע הדוק יותר עם המערב לא יימשכו אחר אסכולות וכיוונים זרמים שעד עתה הם בבחינת פירות אסורים. ושלישית, ההשכלה הרחבה־למדי, ההופכת נחלת המונים בברה"מ, יחד עם הכיבושים הסובייטיים הכבירים במדע ובטכניקה — יש בהם כדי לעודד ספקנות אינטלקטואלית. הספוט־ניקים, מצד אחד, אמנם ממלאים את האדם הסובייטי, וביחוד את השכבה המשכילה, גאווה ובטחון — אך אותם ספוטניקים מעוררים גם סקרנות מוגברת, לא בתחומם של חוקי פיזיקה בלבד כ־יאם גם בתחומם של חוקי־חברה.

לאור חזות בהירה ואופטימית כזאת אולי יקשה להינבא איך יישמר בספרות ובאמנות הסובייטית עקרון ה„מפלגתיות“. אך שמא לא יהיה בו צורך כלל?